

Rydqvist, Grimm och verbet

Autor(en): **Loman, Bengt**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **15 (1986)**

PDF erstellt am: **24.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858366>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

BENGT LOMAN

Rydqvist, Grimm och verbet

Den historiska lingvistikens dominerades i Sverige vid 1800-talets mitt av Johan Erik Rydqvist och av hans monumentala *Svenska språkets lagar*, som utkom i sex digra band mellan 1850 och 1883 (det sista postumt). Rydqvists arbete möttes med aktning och respekt och förskaffade sin upphovsman en länge obestridd auktoritet i språkfrågor, vilken han framför allt utövade från sin position i Svenska Akademien. Han hade ett starkt (och delvis negativt) inflytande vid planeringen av dess största uppgift genom tiderna – utarbetandet av en svensk historisk ordbok. Och första upplagan av *Svenska Akademiens ordlista* (1874) är genomsyrad av hans värderingar i språkvårdsfrågor. Hans ideal och förebild som språkforskare var Jacob Grimm, vars idéer och metoder han sökte tillämpa vid sin egen beskrivning av svenska språket. Delvis var han även en förvaltare av de språkvårdsprinciper som vid seklets början fastställdes av Svenska Akademien, särskilt i ortografiska frågor. Detta ledde till att Rydqvist vid slutet av sin bana kom i en uppslitande konflikt med den nya generation som kände sig stå friare gentemot det historiska arvet.

Rydqvist var en autodidakt inom språkforskningen. I sin ungdom studerade han humaniora vid Uppsala universitet, där lingvistikens ännu var en föga utvecklad vetenskapsgren. Han knöt kontakter med en rad av tidens litterära och vittra förgrundsgestalter, och hans specialitet blev litteraturforskning. 1827 fick han anställning som bibliotekarie vid Kungliga Biblioteket i Stockholm, och detta gav honom goda möjligheter till fortsatta mångsidiga studier, vid sidan av en verksamhet som publicist och litteraturkritiker. Att han sedan vid mogen ålder övergick till språkvetenskapen berodde främst på två omständigheter. Under en lång bildningsresa till Tyskland, Italien och Frankrike besökte han 1837 Göttingen och uppsökte där Jacob Grimm. Han tog starka intryck av Grimms personlighet, som han karakteriserade i sin 1838 publicerade resebok:

Hos Grimm röjer sig snillet och skarpsinnigheten i den eldiga och genomträngande blicken. Han är ytterst liflig, och synes liksom plågad af en längtan att i allt komma till saken, till tingens kärna. Annat än djupa eller spetsfundiga ämnen kan icke sysselsätta hans verksamma själ, alltid stadd på upptäckt af något eget och karakteristiskt förhållande i odlingen.

Rydqvist framhåller också Grimms kunskaper i svenska språket och hans intresse för Sveriges nationella kultur – och samtidigt hans beklagande av bristen

på en mer inträngande beskrivning av svenska språket; Svenska Akademiens nyligen utgivna stora språklära (1836) hade icke vunnit hans gillande, kanske främst på grund av frånvaron av ett historiskt perspektiv.

Grimm fäste alltså Rydqvists uppmärksamhet på ett givande och obearbetat forskningsfält. Ett tillfälle att ägna sig åt detta fick Rydqvist oväntat då han 1840 drabbades av en svår reumatisk sjukdom, som invalidiserade honom för åtta år framåt. Det var under denna tid hans intresse avgörande vändes från litteraturen till språket – bland annat genom läsning av *Gustav Vasas bibel* och Schlyters lagutgåvor, men enligt uppgift även genom avlyssnande av sjuksköterskornas blandade dialekter. Till hans läsning hörde också det tidiga 1800-talets stora språkvetenskapliga arbeten, av framför allt danskarna Rask och Petersen samt tyskarna Bopp och Grimm. Speciellt påverkades hans språksyn av Grimm, vars *Deutsche Grammatik* både till innehåll och uppläggning blev den mäktiga förebilden för *Svenska språkets lagar*.

Rydqvist bevarade den goda kontakten med Grimm. Ett par brev från Grimm till hans «Hochgeehrter freund» finns bevarade i Svenska Akademiens arkiv. Den personliga kontakten kan ha fördjupats vid Grimms besök i Stockholm 1844. Och när första bandet av *Svenska språkets lagar* utkom 1850 skrev Grimm en kort uppskattande anmälan i *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. Redan i inledningen till detta band hade Rydqvist å sin sida betygat Grimm sin aktning och tacksamhet. Han talar här om Grimms «genomträngande snille» – Grimm «som till en del begagnat den af Rask lagda grunden, förbättrat den i enskildheter, utvidgat den, och derpå uppfört en stor, fast och sinnrikt inrättad byggnad», Grimm «som är hela den Germaniska språkforskningens ombildare, af hvars fruktbringande vidt genomgripande verksamhet äfven utländingen skyndat att draga fördel».

Rydqvist såg liksom Grimm som sin uppgift att i det kaotiska historiska dunklet urskilja regelbundenheter och system, att formulera de grundläggande lagarna och principerna, och att sedan följa hur dessa utvecklats under språkets olika skeden – att se vad som är kvar av det ursprungliga systemet, se vilka nya utvecklingar detta undergått och vilka urspåringar som skett genom missuppfattningar och främmande inflytanden. Vad Rydqvist hade föresatt sig var att åstadkomma en väldig syntes, en beskrivning av det svenska språket baserad på studium av dess inhemska källor alltifrån runorna och fram till det samtida levande talet, däri innefattat den dialektala variationen. Men det skulle inte endast vara fråga om ett registrerande. Det gällde framför allt att med «vetenskaplig kritik» uppsöka «Svenska språkets genomgående lagar» och att därvid strängt avsondra «det historiskt bevisliga från det blott teoretiskt förutsatta». Det är detta program som sammanfattas i verkets titel *Svenska språkets lagar* med tillägget *kritisk afhandling*.

Grimm skydde ingen möda när det gällde att framleta belägg ur tryck och handskrifter och att sedan redovisa sitt material utan att finna någon detalj alltför udda och ovidkommande. Samma pedantiska krav på fullständig redovisning präglar Rydqvists arbete – så till den grad att en av hans senare kritiker, Adolf

Noreen, kunde avfärda Rydqvists för sin tid betydande pionjärbete som «snarare en historisk-etymologiserande ordbok, ordnad efter grammatiska kategorier, än en verklig vare sig grammatik eller språkhistoria, allra minst det senare». Rydqvists viktigaste källor rörande svenska språkets äldre skeden var rättshistorikern Carl Johan Schlyters mönstergilla textkritiska utgåva av *Sveriges gamla lagar*, vars första sex band förelåg redan före 1850 och vars följande sju band sedan utarbetades parallellt med Rydqvists språkhistoria. Rydqvists arbete sammanfaller tidsmässigt även med stiftandet av Svenska fornskrift-sällskapet, som år 1844 började publicera den väldiga serien av svenska medeltida handskrifter. Dessa utgåvor kunde Rydqvist utnyttja; därutöver byggde hans kunskaper om det svenska medeltidsspråket på en ingående kännedom om det rika handskriftsmaterialet i framför allt Kungliga Bibliotekets samlingar. Liksom Grimm måste Rydqvist dock resignera inför den väldiga uppgiften att systematiskt och konsekvent följa språkets utveckling genom alla sekel. Huvudvikten lägger han vid analysen av å ena sidan fornsvenskan, å andra sidan dagens svenska högspråk, med strödda exempel från dialekterna, framför allt dalmål, gotländska och östsvenska. Han försöker också göra jämförelser mellan det forntida och det nutida språksystemet. Så behandlas i första bandet först verbets tempusböjning, dvs. dess konjugationer, och därefter dess övriga böjningsformer – under systematiska jämförelser mellan gammalt och nytt, med en särskild strävan att se spåren av det förflutna i nutiden. På liknande sätt hade också Grimm behandlat de germanska fornspråken och deras sentida utvecklingar. Däremot blir hos Rydqvist den mellanliggande perioden, speciellt 1500- och 1600-talen, endast fragmentariskt behandlad. På samma sätt påpekar Grimm i sitt *Vorrede*, att det finns en lucka i hans framställning mellan behandlingen av medelhögtyskan och nyhögtyskan; han antyder att här råder ett språkligt kaos, som han inte kan bemästra med till buds stående medel.

Här finns naturligtvis ingen möjlighet att uttömmande påvisa Grimms inflytande på *Svenska språkets lagar*. Jag vill inskränka mig till att peka på hur Rydqvist i första delen, i behandlingen av verbet, tillgodogjort sig Grimms resultat och teorier. Men inte ens med denna begränsning kan jag ge någon riktigt rättvisande bild av Grimms betydelse. Långa avsnitt innehåller på var och varannan sida hänvisningar till Grimm, och speciellt till *Deutsche Grammatik*. Detta gäller framför allt behandlingen av verbets indelning i konjugationer, uppkomsten av stark resp. svag böjning (med speciell hänsyn till dentalpreteritum och avljudet), omljuds- och brytningsfenomenen, samt den c. 200 sidor långa utredningen om det nordiska verbets böjningsändelser och dessas etymologi.

Redan i idén att sätta verbet främst i en beskrivning av svenska språkets lagar kan man spåra Grimms inflytande. I inledningen finner Rydqvist anledning att motivera varför han inleder sin framställning med verbet – i stället för att som brukligt börja med ljudläran. Han uppger att orsaken delvis är rent praktisk: viktiga delar av den svenska ljudläran väntade fortfarande på att bli undersökta. Men han motiverar också arrangemanget teoretiskt med hänvisning till verbets centrala plats i språket:

verbets plats, i spetsen för Ordböjningen, har [. . .] sitt försvar i denne språkdels öfvervägande vikt inom formläran, såsom ock i dess stora betydelse för både Ljudläran och Ordbildningen; en plats dessutom som blifvit verbet tillerkänd i flere utländske språkläror.

Kanske hade Rydqvist här framför allt i åtanke ett uttalande av Grimm: «Verba scheinen grundlage aller wörter».

Störst självständighet i förhållande till Grimm visar Rydqvist i den grundläggande indelningen av verben i konjugationer. I äldre svensk grammatisk litteratur hade flera förslag framlagts rörande de svenska verbens indelning i böjningsklasser. Och för de nordiska fornspråkens del fanns det dessutom två auktoritativa förslag, nämligen Rasks och Grimms. Grimm baserade sin indelning på ett maximalt antal kategorier som varit till finnandes i det äldsta kända germanspråket, gotiskan, och han sökte sedan bestämma vilka av dessa grundläggande kategorier som bevarats i olika yngre germanspråk – för nysvenskans del räknade han med två svaga och tio starka konjugationer. Rask hade i fråga om starka verb ett enklare system, baserat på avljudsväxlingarna i fornsvenskan. Rydqvists eget, något avvikande system är av intresse speciellt på grund av den underliggande motiveringen. Han påpekar att Grimms indelningsgrund är lättast att tillämpa ju äldre språket är, men att man vid beskrivningen av nutida svenska bör följa en annan verbaluppställning i enlighet med det levande språkets särskilda utvecklingsart. Och de tendenser han framför allt tycker sig märka är följande:

- vissa verb av 2. svaga konjugationen förlorar sitt s. k. återgångsljud, t. ex. *tälja*, *talde* blir *tälja*, *tälde* och *snärja*, *snarde* blir *snärja*, *snärde*;
- i de starka verbens avljudsväxlingar sker en fortgående förenkling, t. ex. när *skjuta*, *sköt*, *skuto*, *skutin* blir *skjuta*, *sköt*, *sköto*, *skjuten*;
- enstaviga verb på vokal har sedan fornsvensk tid särskilt sig som en ny livskraftig böjningskategori, t. ex. *fly*, *flydde*.

Det vore alltså i god överensstämmelse med den nutida svenskans lagar att föra ihop svaga verb med eller utan den flyktiga vokalväxlingen till en och samma konjugation, att förenkla indelningen av de starka verben till att beakta endast två underkategorier: verb med en resp. två vokalväxlingar (*gripa*, *grep*, *grepo*, *gripen* resp. *brinna*, *brann*, *brunno*, *brunnen*), och att för övrigt låta verb av typen *fly*, *flydde* bilda en egen konjugation vid sidan av *kastade* och *väva*, *vävde*, *läka*, *läkte*. Växlingen mellan *-de* och *-te* ansåg Rydqvist följa en så enkel fonetisk princip, att den inte behövde särskilt beaktas vid indelningen i konjugationer.

Rydqvist tar i detta sammanhang också upp frågan om de båda huvudtypernas ålder. Han refererar först de olika åsikter som framlagts av Rask resp. Grimm. Enligt Rask skulle de svaga verben representera ett äldre språkstadium. Rask höll för troligt att tempusmärket *t/d* ursprungligen förefunnits hos alla verb, men att det senare bortfallit hos vissa, nämligen hos dem vilkas tempuskarakter överförts på en vokalväxling. Detta böjningssätt med *t* skulle även ha varit det allmänna i latin och grekiska, där det gamla *t* bevarats i latinets perfekt particip, t. ex. *amatus*, och i grekiskans verbaladjektiv på *-tos*, kanske också – genom ljudövergång *t > v* – i latinets perfekt *amavi*. Rask hade även en förklaring till

uppkomsten av det starka verbets vokalväxlingar, nämligen att ett och samma verb haft olika former i olika dialekter, och att den ena formen bevarats i vissa tempus, den andra i andra. Rask sökte ytterligare stödja sin åsikt med bl.a. sådana exempel som Verner sedermera kunde inordna i sin undantagsregel för den germanska ljudskridningen; enligt Rask skulle alltså växlingar som *finn-/fund-*, *slá-/slóg-* inte vara annat än rester av en dialektal variation.

Rydqvist ansluter sig i stället till Grimms åsikt om de starka verbens prioritet och högre ålder; för detta talar särskilt deras större variation och oregelbundna bildning, men även deras förbrukade växtkraft – de svaga verben synes däremot med sin mer regelbundna bildning och sin oförminskade tillväxt representera ett yngre skede. Språkhistoriskt mer handfasta argument för sin uppfattning kunde Rydqvist sedan framlägga när han granskade de svaga verbens bildning och med exempel kunde visa hur de är sekundära i förhållande till nominala grundord eller – till starka verb.

Rydqvist refererar också teorier om den svaga verbböjningens uppkomst, dvs. om dentalpreteriets etymologi. Här ansluter han sig till Bopps tanke, sedermera utbyggd av Grimm, om en perifrastisk konstruktion med enklitiska former av ett germanskt verb för «göra», motsvarande eng. *do*, ty. *tun*. Klarast vittnesbörd om detta förhållande ger de gotiska verbformerna, t.ex. pret. pl. 1 p. *salbo-dedum*. Rydqvists eget bidrag till resonemanget är en erinran om svenska uttryck som *regna gör det* och *högg gjorde han*.

Rydqvist hade åberopat Grimms uppfattning att de starka verbens större oregelbundenhet vore ett bevis för deras högre ålder. I detta sammanhang måste han då även beröra en annan fråga, grundläggande för tidens syn på språkets utveckling och inriktning. Man hade accepterat tanken att det skedde ett fortskridande från det enkla och regelbundna till det mer sammansatta och komplicerade, från det lilla till det stora. Hur skulle nu detta förenas med tanken på att den oregelbundna starka böjningen var äldre än den regelbundna svaga? Grimm gjorde sedermera i uppsatsen *Über den Ursprung der Sprache* (1851) ett djärvt försök att i Humboldts spår tänka sig in i urspråkets, dvs. det indoeuropeiska urspråkets, tillblivelse och äldsta utveckling. Enligt den hypotes som här utvecklades – och som vann fäste även hos andra språkhistoriker vid denna tid – skulle enklitiska bildningar av typen *salbo-dedum* tillhöra det andra skedet av urspråkets utveckling, medan de rena rötterna med sina vokalväxlingar tillhörde språkets grundelement. Rydqvist gör här dock halt innanför det empiriskt vetbaras gräns:

Vi känna inte språket såsom frö, först såsom växt; och denna, innan den stiger upp i dagen, har sin utgång ur roten, med hennes fina, invecklade trådar.

Vi kommer med andra ord in i språkets utveckling under ett skede, då en viss differentiering redan skett – och varifrån en ny vandring mot en större enkelhet har begynt.

Behandlingen av det starka verbet utgår från dess speciella kännemärke, stammens vokalväxlingar, och Rydqvist refererar här med märkbar entusiasm Grimms teori om vokalsystemets uppkomst – teorin om *a*, *i* och *u* som det ursprungliga organiska tretalet, där *a* utgör källan och mitten, *i* spetsen och *u* dju-

pet; där *a* är den rena och öppna vokalen, medan *i* och *u* är flytande och benägna att övergå till konsonanter. Denna tanke om grundvokalernas karaktär var inte ny – den erinrar ju bl. a. om Stiernhielms vokaluppfattning, analyserad av Carl Ivar Ståhle. Enligt Stiernhielm skulle vokalerna såsom blotta variationer av det enkla och rena *a* bilda en båge med *i* som höjdpunkt och *u* som djupet, «nox, vespera, occasus». Stiernhielm såg emellertid vokalserien som en helhet formad ur *a*, medan Grimm utvecklade en teori om en gradvis framväxt (refererad av Rydqvist), varvid *e* uppstått «ur brytningen mellan *a* och *i*», liksom *o* ur *a* och *u*, och där *a* «orent uttaladt, blir på ena sidan *ä*, på den andra *å*».

Frågan om förhållandet mellan grundvokal och växelljud hade diskuterats av Grimm och Bopp. Den senare höll mer konsekvent fast vid att *a* skulle betraktas som grundvokalen, «den oförvanskade rotvokalen», i en avljudsserie, medan Grimm tvekade om inte infinitivens stamvokal snarare vore att betrakta som grundvokalen, ur vilken vokalskiftet utvecklats. Rydqvist synes dela Grimms uppfattning, så till vida att han kan se saken olika ur allmän indoeuropeisk resp. begränsad germansk synpunkt. Enligt Grimm vore ju vokalen *a* själva urljudet: ur denna synpunkt kan alltså *a* i *band* betraktas som den oförvandlade rotvokalen i förhållande till *i* och *u* i *binda* och *bunden*. Men, fortsätter Rydqvist, också med anslutning till Grimm, «det är i vår känsla djupt inpregladt, att vokalen i presens sättes såsom första ljud» – denna egenhet hos det germanska växelljudet kräver alltså en jämkning, dvs. att de starka verbens infinitivvokal bedöms som rotvokalen.

Grimms syn på vokalismens karaktär utövade en stark lockelse på Rydqvist. I beskrivningen av växelljudet, dvs. avljudet, får hans annars tämligen torra fackprosa en poetisk lyster. Han har starkt inspirerats av Grimms förmåga att blicka ner i språkets skapelseprocess. Han beskriver växelljudet som

en ur språkets djupaste innandöme utströmmande hemlighetsfull kraft, hvarigenom rot-vokalen, utan all yttre inverkan, blott i förmåga af sin inneboende bildnings-drift, förvandlar sig i en helt annan, dock efter en gifven naturlag, i en själfständig ljud-följd (t. ex. *gripa, grep, gripen; brinna, brann, brunnen*).

Och det är just i de starka verben som växelljuden «liksom får hela sin inkarnation, och från ljud öfvergå till begrepp». Ja, han hävdar i anslutning till Grimm, att ju mer man följer de enskilda ordens successiva utvecklingar i form och betydelse, «dess mer skall man i de starka verben träffa en fast punkt, ett säkert ögonmärke». På teorin om de tre grundvokalerna följde också tanken att till något av dessa tre ursprungliga ljud kunde varje vokal i ords stam eller rot härledas.

Dessa tankegångar tillämpades sedan bl. a. i den lilla studie över de starka verben i dalmål och gotländska, som 1853 publicerades av Rydqvists främsta elev, Carl Säve. Här upprepas tankarna om de starka verbens historiskt och etymologiskt primära ställning, ja, Säve går så långt att han ur ett fragmentariskt bevarat ordmaterial försöker rekonstruera försvunna starka verb, t. ex. ett *krimpa, kramp, krumpen* som bas för ord som *kramp, krämpa, krympa*, eller ett *riska, rask, rusken* (ur äldre *vriskva*), varav bildats *riska* (svampen), *rask*, (*löv*)*ruska* m. m.

Senare kom Rydqvist dock själv att rygga tillbaka för teorins konsekvenser. I det fjärde bandet av *Svenska språkets lagar* (1864) tar han avstånd från Grimms försök att «göra vaxel-ljuden beroende af verben såsom deras enda upphof». Han erinrar om Bopps uppfattning att substantiv och adjektiv med karakteristiska vokalväxlande former (dvs. avljud) inte alltid kan eller bör härledas ur verbalformer. Rydqvists egen granskning av det fornsvenska ordmaterialet hade lett honom bort från att helt omfatta Grimms tanke om de vokalväxlande verbens centrala ställning inom ordbildningen. Han kommer i stället närmare teorin om rotmorfem, t. ex. när han skriver:

Jag har, under fortgången af mitt arbete, ofta blott antagit en för de särskilda språkdelarna gemensam rot, hvilken stundom under tidernas lopp kunnat på spridda punkter antaga utseendet af någon bland de starka verbens ljudföljder, utan att deraf nödvändigt följer någon forntida tillvarse af en härmed enligt verbal-böjning; liksom en i något enskildt språk eller landskapsmål förekommande stark verbalform kan vara temligen ung, bildad genom analogi eller tillfällighet.

Det är också genom Rydqvist som Grimms teorier om omljud och brytning först introduceras i svensk språkvetenskap. Omljudet, med dess varianter övergångsljud och återgångsljud, beskrivs redan i första bandet, medan brytningen behandlas i det fjärde:

Öfvergångsljudet innebär blott en öfvergående verkan, genom den ursprunglige vokalens utbyte mot en närbeslägtad och den förres dymedelst åstadkomna fördunkling, såsom man antager, till följd af ett verkligen synligt eller förutsatt *i* eller *u* uti nästföljande stafvelse (t. ex. då *val* utbildas till *välja*): under det återgångsljudet innebär en reaktion, hvarigenom den fördunklade vokalen återvinner sin första klarhet (t. ex. då af *välja* blir *valde*, *vald*).

Med stöd av Grimms iakttagelser kan Rydqvist ge en i huvudsak riktig bild av omljudets orsaker och verkningar. Han har dock inte alltid klart för sig under vilka betingelser omljudet uteblir, eftersom han inte kan ange de rätta urnordiska formerna för exempelvis participformer som *farin*, *brunnin* eller konjunktivformer som *fari*, *lati*.

Särskild uppmärksamhet ägnar han åt omljudets ojämna regionala fördelning, med dess klart västliga orientering. I detta sammanhang återkommer han till en fråga som upptog honom redan i inledningen till verket, frågan om de fornnordiska tungornas inbördes förhållanden. Skulle man, som många ledande forskare antog, uppfatta fornisländskan som identisk med det en gång gemensamma nordiska språket? Skulle den äldsta svenskan och danskan anses representera sekundära utvecklingar ur detta? Rydqvist, vars hela arbete präglas av en varm språk-patriotisk underton, hade granskat de äldsta påvisbara regionala skillnaderna inom det nordiska språkområdet och kommit till den uppfattningen att novationer och arkaismer fanns representerade på båda hållen – i öster och väster; man borde därför snarast tala om tidigt utvecklade jämbördiga dialekter ur ett nordiskt urspråk. Framför allt ville han inte i den östskandinaviska frånvaron av omljudade former se en sekundär utveckling.

En utgångspunkt för hans resonemang var de rika västnordiska växlingarna inom ett paradigm mellan former med och utan avljud resp. brytning. När fornsvenskan här hade en enklare vokalism så såg Rask häri ett slags yngre utveckling, en urartning. Enligt Rydqvist företer den västnordiska växlingen ett slags sinne för välljud – «men ursprunglighet, stor ålderdomlighet förråder den icke», ett omdöme som han även menade sig kunna bestyrka med hänvisning till omljudslösa former i «de gamla Tyska språken», naturligtvis däri innefattad gotiskan.

Hur skulle man då förklara uppkomsten av vokalväxlingar som *skiqldr*, *skialdar*, *skildi* etc.? Rydqvist menade att det i Skandinavien funnits en benägenhet att i vissa lägen låta ändelsevokalen påverka vokalen i stamstavelsen, men att denna benägenhet varit olika utvecklad hos olika folk, mest hos norrmän, minst hos svenskar, som i detta avseende kvarstod på en tidigare punkt i utvecklingen, då de nordiska språken ännu befann sig närmare de tyska, dvs. de kontinentalgermanska. Denna «drift» klarnade emellertid blott så småningom «till medvetande», och först på Island övergick den till ett fast system, «en sinnrik inrättning för välljudet». Enligt Rydqvist var det först i ett litterärt utvecklat språk som dessa tendenser kunde formas till regelbundenhet. Rydqvist leds här in på ett resonemang, som visar hur långt man vid denna tid ännu var från en realistisk och kritisk bedömning av ljudhistoriska fenomen. Han menar att det nordiska språk, som av norska utvandrare överfördes till Island, där utsattes för en regelrätt formell bearbetning, ett slags konstbehandling, odlad i detta litterärt begåvade samhälle med dess vittra skolor:

Den tanken synes mig så naturlig, att de för sin tid jemförelsevis högt bildade Isländarne [. . .] under nitfull och konstfull sysselsättning med sång och saga allt mer utvecklat språkets formella sida, särskildt ljudlagarne, på en gång bragt dem till vaxling och enhet, i högre grad än fränderne i det öfriga Norden.

Rydqvist avslöjar i sina funderingar kring omljudet en syn på språket som även bestämmer hans åsikt om vad en medveten språkforskning kan och bör göra för det levande språket. Det gäller att utforska språkets lagar, dvs. de tendenser och regler som bestämmer språkbruket utan att de talande själva är medvetna om dem. Det gäller att framställa dessa regler klart och tydligt och att inrikta språkets utveckling efter dem, genom att renodla vissa, inneboende drag, i överensstämmelse med språkets egen inre kraft och vilja – språket här nära nog uppfattat som en levande organism. Det gäller sedan också att få reglerna tillämpade av de stora skalderna och att få dem spridda genom älskade och beundrade litterära verk. Det var ett sådant vaket, ordnande medvetande som Rydqvist trodde sig finna hos de gamla islänningarna. Det var också i denna anda som han nu själv strävade efter att på basen av sina insikter i språkets historia forma det samtida svenska språket i överensstämmelse med dess inre lagar. Ett exempel ger just hans omsorg om det starka verbet.

Det starka verbet, «denna mystiska bildning, som synes tillhöra språkets skapelse-dagar», var enligt Rydqvist särskilt utsatt för tendenser till förfall. Det hade sedan fornspråkets tid skett en oavlåtlig övergång från stark till svag böjning, t. ex. *hjälpa* – *halp/hjälpte*, *skälva* – *skalv/skälvde*. Men även de bevarade starka

verben riskerade att få sina paradig förenklade: «allt syftar derhän, att allt mer inskränka sig till ett enda vokalbyte»; man förlorar därigenom «den angenäma och fördelaktiga vexling, som uppkommer genom nytt vokal-byte i impf. pl., part. preter. och supin.», t. ex. i *smälta, smalt, smulto, smultit*, där de två senare formerna redan på Rydqvists tid nästan var helt avlagda och ersatta av svaga former. Speciellt påtalar Rydqvist tendensen att i supinum införa vokalen *i* i stället för *u*, t. ex. i verb som

slinka, slank, slunko, slunkit/slinkit
slinta, slant, slunto, sluntit/slintit
dimpa, damp, dumpo, dumpit/dimpit

En fin nyans fann Rydqvist i fornspråkets semantiska differentiering mellan intransitiva starka verb och därav avledda transitiva svaga verb, alltså i förhållandet mellan *falla, föll* och *fälla, fällde*. Han beklagade att även detta «medvetande af den starka böjningens egendomliga art allt mer fördunklas», t. ex. när det svaga *välta* används både transitivt och intransitivt, och – omvänt – det starka *svälta* både intransitivt och transitivt.

Rydqvist såg i de starka verben «en uråldrig daning af vida större djupsinnighet, fasthet och fulländning, än hvad senare århundraden mäktat åstadkomma». Han vägrade att låta språket bli «värnlöst öfverlåtet åt en orolig ombildningslust», att blott «vara en stum och overksam åskådare af det sjunkande rikets förfall». Han hoppades att han med sin framställning skulle sprida insikt «uti den starka flexionens inre väsen», så att det ej längre skulle vila någon fördom över de fornbildningar som ännu var vid liv, «dem det ädlare skriftstället skall veta att tillägna sig med förkärlek, och med framställningens lockande medel göra älskade i det vanliga livets tienst».

Vi är här framme vid kärnan i den s. k. historiska skolans språksyn. Det vore onödigt att här och nu försöka analysera dess svagheter. Dessa var uppenbara redan för samtida skarpsynta språkforskare. En av dem som på nordiskt håll tidigast och skarpast formulerade kritiken var den danske klassiske filologen J. N. Madvig, speciellt i den långa uppsatsen *Om de grammatikalske Betegnelser (Formers) Tilblivelse og Væsen* (1857). Här vänder han sig redan på de första sidorna uttryckligen mot Grimm och Rydqvist, och tar Rydqvists ord om urspråkets hemlighetsfulla kraft som utgångspunkt för kritiken. Felet med detta betraktelsesätt är enligt Madvig att språket självt tillmäts ett slags skapande kraft, utan att man om denna kraft får veta mer än att den har frambragt just de fenomen som man kan iaktta i vissa språk, t. ex. vokalväxlingarna i förhållande till vissa böjningsändelser. Man får inte klarlagt i vilket förhållande den hemlighetsfulla kraften står till tankarna hos de talande människorna, vilka naturligtvis är de som skapar språket. Man måste i stället se ljudväxlingarna som resultat av kombinatoriska ljudförändringar:

Den samme Lyd, navnlige Vocallyd, maatte nu under de samme Paavirkninger (f. Ex. Svækkelse af Lyden, Forstærkelse, Dvælen, Ilen) have Tilbøielighed til den samme Modification, eller, for forskjellige Trin og Grader af Paavirkningen, Modificationer.

Utöver detta framhåller han även analogiernas betydelse. Mot Grimms och Rydqvists metafysiska spekulation (som även alltför litet uppmärksammade de fonetiska-artikulatoriska betingelserna och mer arbetade med bokstäver än med ljud) ställer Madvig alltså kravet på ett klarläggande av ljudlagar, varigenom man dels kan påvisa regelbundenheter i språkutvecklingen, dels även får ett mäktigt instrument för ett komparativt studium av olika språkssystem och språkskeden. Madvig föregriper här den metodiska grundsyn som utmärkte unggrammatikerna och till vars slutgiltiga utformning hans elev Karl Verner verksamt bidrog genom sin epokgörande artikel från 1876.

Å andra sidan kritiserar Madvig även dem som enligt hans uppfattning överbetonar den enskilde individens möjligheter att påverka den grammatiska utvecklingen. Nu angriper han visserligen inte Rydqvist direkt, utan i stället vissa klassiska filologer som försökt förklara speciella böjningsformer som infall av enskilda skribenter. Men indirekt drabbar denna kritik även Rydqvists tilltro till isländska vitterlekares möjlighet att manipulera språkssystemet. Enligt Madvig förhindras sådana åtgärder av skribentens egen starka koncentration på innehållet och vidare av hans hänsyn till de regler och analogier som det samtida språkbruket föreskriver.

Därmed berör Madvig också den etymologiska-historiska språkforskningens förmåga att utifrån sina speciella lärdomar styra det levande språket. Etymologien må ha sitt ord med i laget när det gäller att komma till rätta med enskilda detaljer i ett vacklande språkbruk, men generellt kan etymologiska kunskaper inte göra ett folk mer språkmedvetet, inte ge dem en sannare bild av ordens och formernas användning. Om man trots sig finna en föredömligt ordnad struktur hos de gamla språken, och främst då hos latinet och grekiskan, då berodde detta på ett missförstånd. Man har vilseletts av den grammatiska beskrivningens försök till logisk abstraktion och man har trott att dess (ofta oklara eller felaktiga) regler speglar en liknande logisk och schematisk struktur hos språket självt. Det var särskilt de döda språken som drabbades av denna felsyn, vilken man dock även försökte tillämpa på det levande språket.

Det dröjde ytterligare några decennier innan den svenska lingvistikens utvecklades till en modern, kritiskt och empiriskt arbetande vetenskap. Det nya genombrottet kom på 1880-talet med Esaias Tegnér's, Axel Kocks, J. A. Lundells och Adolf Norens generation. Därmed slöt epoken Rydqvist.